

• 4-МАВЗУ: СУВ ХЎЖАЛИГИДА МЕҲНАТНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА ИШ ҲАҚИ

• РЕЖА:

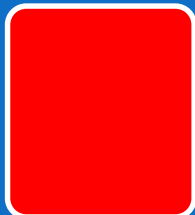
1. Сув хўжалигида меҳнатни ташкил этиш шакллари, тамойиллари ва вазифалари.
2. Меҳнатни ташкил этишда ижара муносабатлари, меҳнат унумдорлиги тушунчаси ва уни оширишнинг аҳамияти.
3. Мелиорация ва сув хўжалигида меҳнат унумдорлиги кўрсаткичлари ва уларни аниқлаш усуллари.
4. Меҳнат унумдорлигини ошириш омиллари ва йўллари.
5. Сув хўжалигида иш ҳақи меъёрлари.

Мехнатни ташкил этиш шакллари, тамойиллари ва вазифаларн

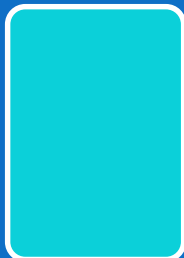
- Ишлаб чиқариш кучларининг ривожланиши янги ишлаб чиқариш муносабатларини юзага келишига сабабчи бўлади, ўз иқтисодиётини тиклаб олган ва маълум даражада моддий техника базасини ярата билган ширкат ва фермер хўжаликларида доимий ишлаб чиқаришнинг бирламчи бўгини сифатида ижарачилар ва оила (жамоа) пудратчилари ташкил этилиб, уларга иш бажарувчилар таркиби, ер ва бошқа ишлаб чиқариш воситалари, асбоб-ускуналар узок, муддатга бириктириб қўйилган ва шу воситалардан фойдаланишда меҳнат жамоалари ҳамда айрим шахсларнинг жавобгарлиги ва манфаатдорлиги таъминланади.

Мехнатни ташкил этишнинг асосий вазифаларига қуйидагилар

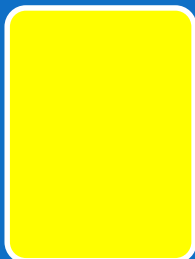
киради:

- меҳнат ва иш жараёнларини шартнома асосида ташкил этиш;
- деҳқончилик ва чорвачиликда иш жойларини ташкил этиш ва ишлаб чиқариш воситалари билан ўз вақтида таъминлаш;
- ишлаб чиқаришга янги ва илгор меҳнат усулларини жорий этиш;

- кадрлар тайёрлаш, танлаш, жой-жойига қўйиш ва уларнинг малакасини ошириш;
- иш шароитларини яхшилаш, иш жойини сервис хизмати билан таъминлаш, иш ва дам олиш режимларини мақсадга мувофиқ ташкил этиш;
- меҳнатни, ишлаб чиқаришнинг технологик ва техникавий шароитига қараб мефъёрлаш ва уни такомиллаштириш;

- ишлаб чиқаришнинг пировард натижасига қараб иш хақи тўлаш ва моддий рағбатлантиришнинг янги шаклларини ишлаб чиқаришга жорий этиш;
- меҳнатга онгли муносабатда бўлишга ўргатиш;
- корхонада, технологик ва меҳнат интизомига қатъий риоя қилиш.

Меҳнатни ташкил этишда ижара муносабатлари

- Сув хўжалигида ишлаб чиқаришнинг энг фаол унсури - инсон омилини фаоллаштирувчи ташкилий-иқтисодий усулларни ишлаб чиқаришга кенг жорий этиш талаб қилинади.
- Шундай қилигандагина иш бажарувчиларнинг моддий манфаатдорлигини оширишга, мавжуд имкониятлардан унумли фойдаланишга кенг имконият яратилиб, ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлигини кескин ошириш мумкин бўлади.
- Шунинг учун ҳам ҳозирги кунда сув хўжалиги корхоналарида ички имкониятлардан тўғри ва мақсадга мувофиқ фойдаланишга шароит яратиб берадиган ижара шартини кенг ривожлантиришга аҳамият берилмоқда.

- **Ижара** - бу мулк ёлланмаси бўлиб, шартнома асосида, кишлок хўжалик корхоналари томонидан ер ва бошқа ишлаб чиқариш воситаларини иш бажарувчиларга узок муддатга, маълум тўлов асосида беришдир. Хозирги вақтда ижара икки хилда мавжуд: шартнома асосида тузиладиган ижара ва эркин ижара.

- ***Шартномавий ижара*** деб ижарачи билан маъмурият ўртасида ер ва бошқа ишлаб чиқариш воситаларини маҳсулот ишлаб чиқариш ва унга эгаллик қилиш, материал ва пул ресурслари билан таъминлашни шартнома асосида амалга оширишга айтилади.
- ***Эркин ижара*** деб ижарачи корхонага қарашли бўлган ерда, ўз меҳнати ва ишлаб чиқариш воситалари ёрдамида маҳсулот ишлаб чиқариш ва реализация қилишни мустақил амалга оширишига айтилади.
- Аммо шуни алоҳида таъкидлаш жоизки чет мамлакатлардан фарқли ўлароқ Ўзбекистон Республикасида сув хўжалиги тизимида ижара муносабатлари ривожланмаган. Аслида эса ижара муносабатлари меҳнат жамоаларини янада серунум ишлашга ундайди.

- ***Мехнат жамоаси*** деб, хар бир кишлок хужалик корхонаси ва унинг бўлинмалари ичидаги бўгинларда ва бошка гурухдаги ходимлар билан уларга хизмат кўрсатувчилар ўртасида шартнома асосида биргаликда иш юритувчи гурухга айтилади. Мехнат жамоалари ёки пудратчиларнинг ишини ташкил этишда маълум қоидаларни ўз ичига олувчи шартларга катъий амал килиш талаб этилади.

Шартномада қуйидагилар кўрсатилади:

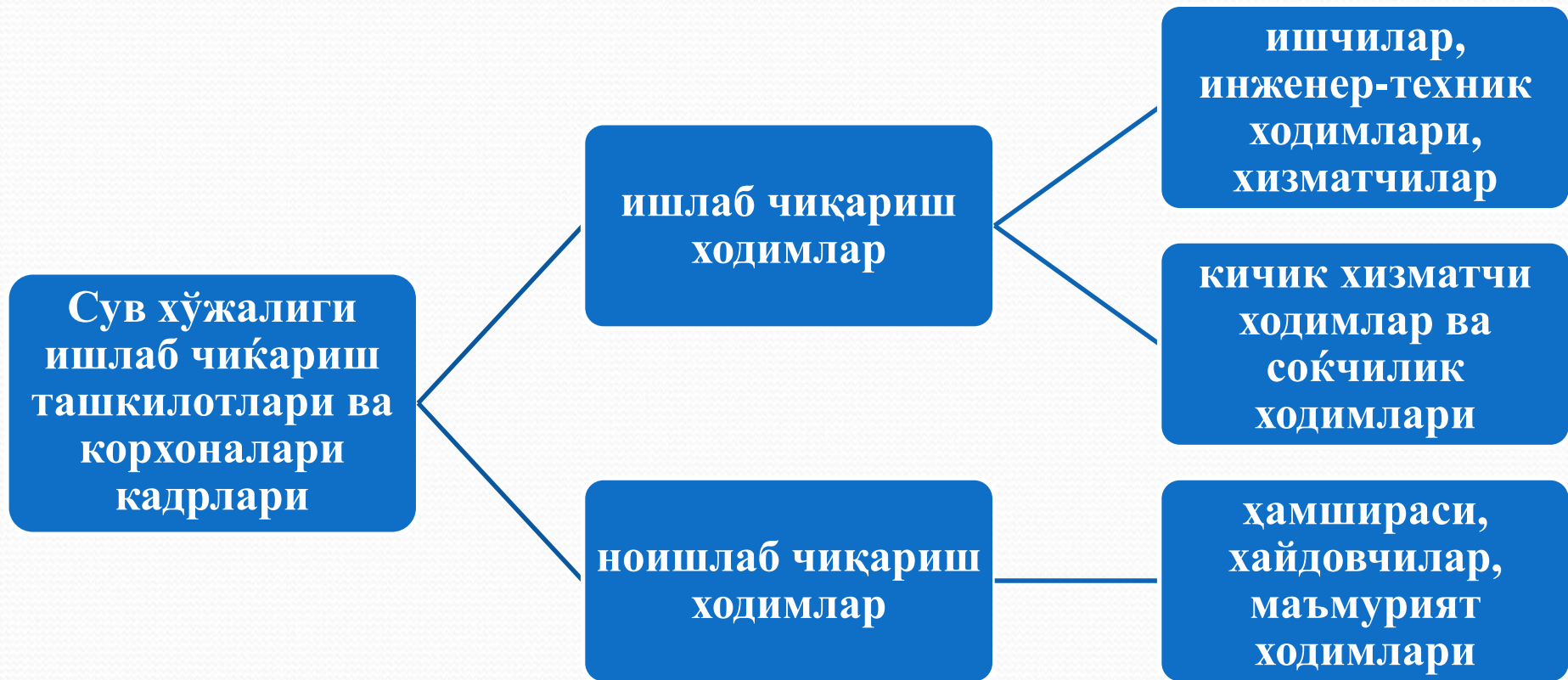
Мелиорация ва сув хўжалигининг юқори механизациялашган ишлаб чиқариш шароитида кадрларнинг ролининг муҳимлиги

ишлаб чиқариш воситаларини махсус тайёргарлик ўтган кадрлар ўзлаштирилиши мумкин

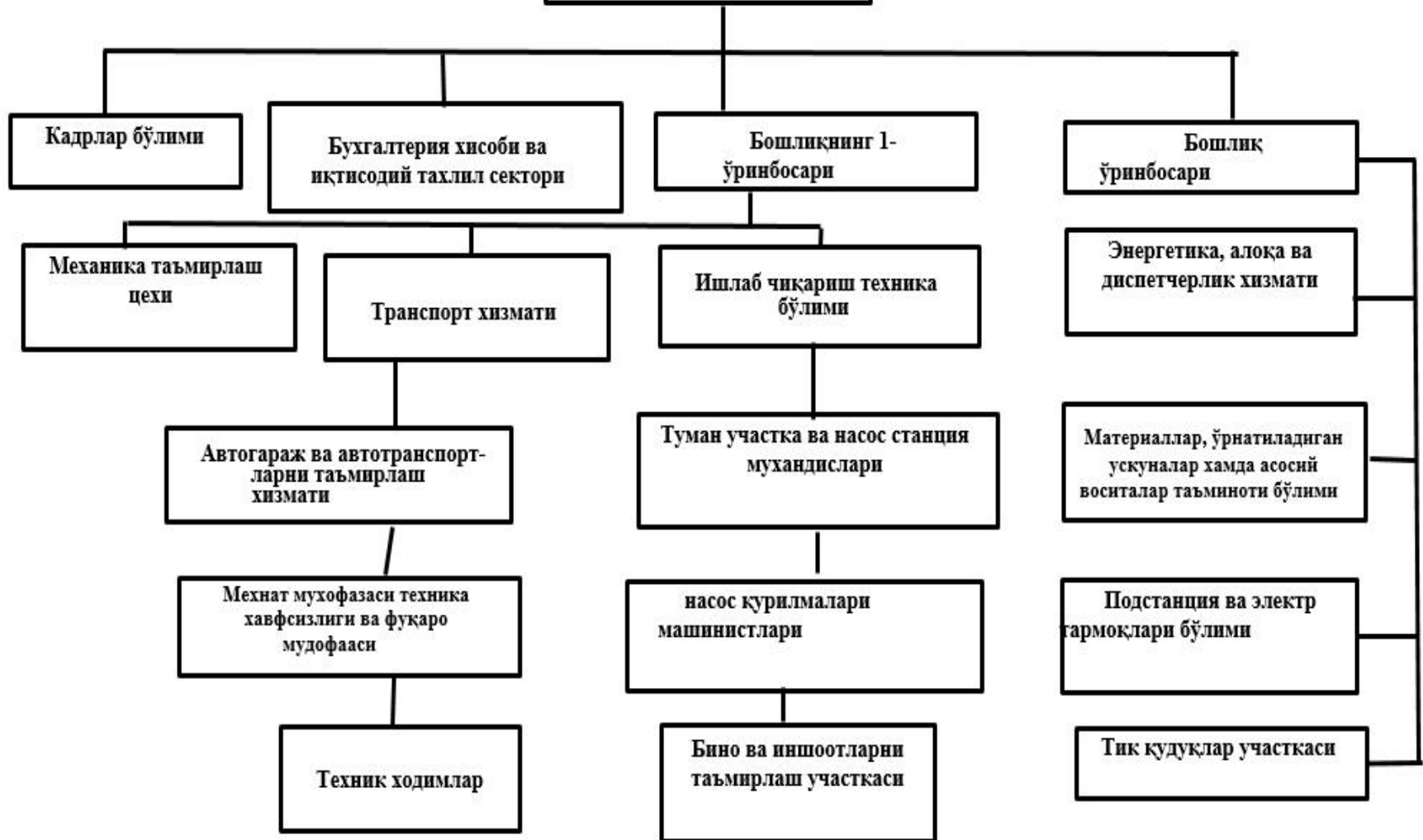
мураккаб гидротехника иншоотлари, ҳамда машиналар бирлиги қувватининг ошиши ишлатиш жараёнини мураккаблаштиради ва юқори малакали ходимларни талаб этиади

меҳнат воситаларидан фойдаланишда кадрлар малакаси даражаси ва уларни тўғри жойлаштирилиш зарур

Сув хўжалиги ишлаб чиқариш ташкилотлари ва корхоналари кадрлари

БОШЛИҚ

- **Меҳнат унумдорлиги деганда, битта ходимнинг бир вақт бирлиги (соат, смена, ой, чорак, йил) давомида ишлаб чиқарилган маҳсулот (иш, хизмат) ҳажмининг миқдори (натурал, натурал-шартли, қиймат, меҳнат) ёки бир маҳсулот бирлигини ишлаб чиқаришга сарф қилинган вақт бирлиги билан ўлчаниши тушунилади.**

Меҳнат унумдорлиги

меҳнат унумдолиги ҳамиша битта банд бўлган ходимнинг ўртача меҳнат натижасини ифодалайди, шу туфайли унда битта ходимга тўғри келиши ўз аксини топган.

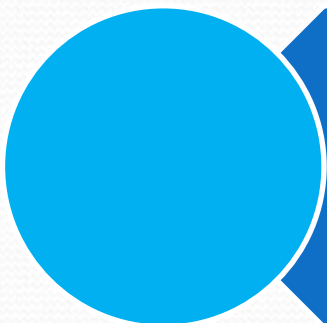
ҳар бир ходимнинг меҳнат натижаси маълум бир вақт бирлигида бажарилган бўлиши керак, шунинг учун ходимларнинг маълум бир вақт бирлиги (соат, смена, ой, чорак, йил) олинган.

шу вақт давомида ҳар бир ходим ишлаб чиқарилган маҳсулот (иш, хизмат) ҳажмининг ўртача миқдори олинади, мазкур кўрсаткич соҳага қараб турли номланиши ва ўлчамда қўлланилиши мумкин, шунинг учун маҳсулот, иш, хизмат тушунчалари киритилган.

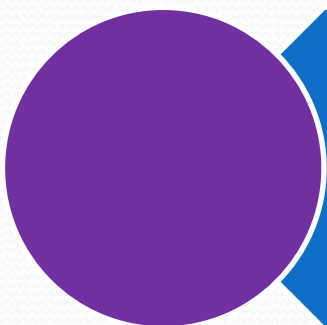
айнан мазкур ҳажм кўрсаткичлари турли ўлчамларда, хусусан натурал, натурал-шартли, қиймат, меҳнат кўрсаткичлари шаклида бўлиши мумкин, шу туфайли ушбу масалалар ҳам таърифга худди шу ҳолатда киритилган.

меҳнат унумдорлиги яна бошқача тарзда ҳам аниқланиши ва баҳоланиши мумкин, бунда бир маҳсулот бирлигини ишлаб чиқаришга сарф қилинган меҳнат бирлиги олинади.

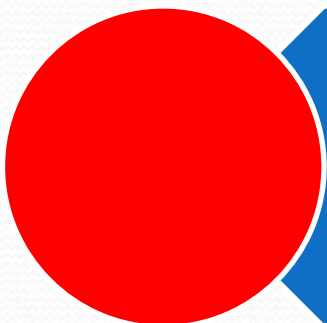
Меҳнат унумдорлигини ҳисоблаш

**Натурал
кўрсаткичлар**

**Шартли-натурал
кўрсаткичлар**

**Пул (қиймат)
кўрсаткичлар**

Меҳнат унумдорлигини ҳисоблашда қўлланиладиган кўрсаткичларнинг ўлчовлари

Т/ р	Кўрсаткичларнинг номи	Кўрсаткичларнинг ифодаланиши
1.	Натурал кўрсаткичлар	Тонна, метр, дона, гектар кабилар.
2.	Шартли-натурал кўрсаткичлар	Тонна/километр, одам/кунлар, одам/соат ва ҳ.к.
3.	Пул (қиймат) кўрсаткичлари	Сўм, минг сўм, миллион сўм, миллиард сўм ва ҳ.к.
4.	Меҳнат кўрсаткичлари	Бир бирлик маҳсулотга сарф қилинган меҳнат (ходимлар сони, иш вақти кабилар)

Сув хўжалиги корхоналарида қўлланиладиган меҳнат унуморлиги кўрсаткичлари

- 1. Сув хўжалиги корхоналарида банд бўлган битта ходимга тўғри келадиган ишлаб чиқарилган маҳсулот (ирригация ва/ёки мелиоратив тадбир) ҳажми.
- 2. Сув хўжалиги корхонасида бевосита ишлаб чиқариш жараёнида банд бўлган ходимларга тўғри келадиган ишлаб чиқарилган маҳсулот (ирригация ва/ёки мелиоратив тадбир) ҳажми.
- 3. Ишлаб чиқарилган маҳсулот (ирригация ва/ёки мелиоратив тадбир) бирлигига тўғри келадиган ходимларнинг умумий сони.
- 4. Ишлаб чиқарилган маҳсулот (ирригация ва/ёки мелиоратив тадбир) бирлигига тўғри келадиган умумий иш вақтининг миқдори.
- 5. Ишлаб чиқарилган маҳсулот (ирригация ва/ёки мелиоратив тадбир) бирлигига тўғри келадиган ходимларга тўланган иш ҳақининг умумий миқдори.

Сув хўжалиги корхоналарида меҳнат унумдорлигини аниқлаш формуласи ва уларнинг мазмуни

Кўрсаткичлар	Аниқланиш формулалари
<p>1. Корхонада банд бўлган битта ходимга тўғри келадиган сотилган (ишлаб чиқарилган) маҳсулот ҳажми</p>	<p>$M_y = Q : R_y ;$ M_y – меҳнат унумдорлиги; Q – сотилган (ишлаб чиқарилган) маҳсулот ҳажми; R_y – умумий ходимларнинг ўртача сони</p>
<p>2. Корхонада бевосита ишлаб чиқариш жараёнида банд бўлган ходимларга тўғри келадиган сотилган (ишлаб чиқарилган) маҳсулот ҳажми</p>	<p>$M_{уиш} = Q : R_{уиш} ;$ $M_{уиш}$ – ишчи ходимларнинг меҳнат унумдорлиги; Q – сотилган (ишлаб чиқарилган) маҳсулот ҳажми; $R_{уиш}$ – ишлаб чиқаришда банд ходимларнинг ўртача сони</p>
<p>3. Сотилган (ишлаб чиқарилган) маҳсулот бирлигига тўғри келадиган ходимларнинг умумий сони</p>	<p>$Q_m = R_y : Q ;$ Q_m – сотилган (ишлаб чиқарилган) маҳсулотнинг ходимлар бўйича меҳнатлилиги</p>
<p>4. Сотилган (ишлаб чиқарилган) маҳсулот бирлигига тўғри келадиган умумий иш вақтининг миқдори</p>	<p>$Q_{ив} = I_{ву} : Q ;$ $Q_{ив}$ – сотилган (ишлаб чиқарилган) маҳсулотнинг иш вақти бўйича меҳнатлилиги; $I_{ву}$ – умумий ходимлар иш вақтининг миқдори</p>
<p>5. Сотилган (ишлаб чиқарилган) маҳсулот бирлигига тўғри келадиган ходимларга тўланган иш ҳақининг умумий миқдори</p>	<p>$Q_{их} = I_x : Q ;$ $Q_{их}$ – сотилган (ишлаб чиқарилган) маҳсулотнинг иш ҳақи бўйича меҳнатлилиги; I_x – умумий ходимлар иш ҳақининг умумий</p>

Сув хўжалиги корхонларида меҳнат унумдорлигининг ошиши

- Вақт билиги мобайнида кўрсатилган ирригация ва/ёки мелиоратив тадбирларнинг сифати ўзгармаган ҳолда ҳамни ошиши;
- Вақт билиги мобайнида кўрсатилган ирригация ва/ёки мелиоратив тадбирларнинг ҳажми ўзгармаган ҳолда сифатини ошиши;

- Олиб бориладиган ирригация ва/ёки мелиоратив тадбирлар меҳнат сарфининг қисқариши;
- ирригация ва/ёки мелиоратив тадбирлар таннарҳидаги меҳнат сарфлари улушини камайиши;

- ирригация ва/ёки мелиоратив тадбирлар ўтказилиши ва вақтининг қисқариши;
- фойда ҳажми ва меъёрини ошиши.

- Мехнат унумдорлигини ошириш муаммосини :
- биринчидан, маҳсулот бирлигига жонли меҳнат сарфини тежаш нуқтаи назаридан;
- иккинчидан, маҳсулот бирлигига жонли ва ўтмиш меҳнат сарфини тежаш, яъни ижтимоий меҳнат нуқтаи назаридан ошириш керак.

Меҳнат унумдорлигини ўстириш омиллари

Иш ҳақи

Иш ҳақи миллий даромаднинг бир қисми бўлиб, ходимлар ўртасида меҳнат миқдори ва сифатига қараб тақсимланади. Меҳнатга кўра ҳақ тўлаш принципи меҳнатни меъёрлаш, тариф тизими, ҳақ тўлаш шакл ва тизимлари орқали амалга оширилади. Меъёрлаш воситасида ишлаб чиқариш меъёрлари, вақт меъёрлари, хизмат кўрсатиш меъёрлари белгиланади ижтимоий ишлаб чиқаришда ҳар бир ходим сарфлаган меҳнат миқдорини ўлчаш ва баҳолаш амалга оширилади. Меъёрлаш меҳнатнинг зарур меъёрини белгилаб, тақсимот меъёрини яъни иш ҳақи меъёрини ҳам белгилайди. Тариф тизимига тариф малака справкалари, тариф сеткалари ва тариф ставкалари киради. Сув ва қишлоқ хўжалигида соатлик ва кунлик тариф ставкалари қўлланилади.

• Меҳнатга ҳақ тўлашнинг ишбай шакли меҳнатни тўла ва аниқ ҳисобга олиш мумкин бўлган жойлардаги ишларда қўлланилади. Сув хўжалиги қурилишида ишбай ҳақ тўлашда ишчиларнинг 80% ишлайди. Вақтбай ҳақ тўлаш ишлаб чиқариш меъёрларини белгилаш кийин ва мақсадга мувофиқ бўлмаган жойларда қўлланилади. Меҳнатга вақтбай ҳақ тўлаш бошқариш ва машина ҳамда механизмларга хизмат кўрсатиш, техникани ва суғориш тизимини ремонт қилиш ходимларга жорий қилинади.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ВАЗИРЛАР МАҲКАМАСИНИНГ
ҚАРОРИ
МЕҲНАТГА ҲАҚ ТЎЛАШНИНГ ЯҒОНА ТАРИФ СЕТКАСИНИ ЯНАДА
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ТЎҒРИСИДА

- Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Иш ҳақи, пенсиялар, стипендиялар ва ижтимоий нафақалар миқдорини ошириш тўғрисида» 2009 йил 8 июлдаги ПФ-4119-сон Фармонини бажариш юзасидан ҳамда иш ҳақининг рағбатлантирувчи аҳамиятини янада кучайтириш мақсадида Вазирлар Маҳкамаси қарор қилади:
- 1. Белгиланган энг кам ойлик иш ҳақи миқдори Меҳнатга ҳақ тўлашнинг ягона тариф сеткасига асос қилиб олинсин ва янги тариф коэффициентлари 1-иловага мувофиқ тасдиқлансин.
- *(1-банд Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 11 январдаги 6-сонли қарори таҳририда — ЎР ҚХТ, 2012 й., 2-сон, 17-модда)*
- 2. Вазирлар Маҳкамасининг «Тиббиёт ходимлари меҳнатига ҳақ тўлашнинг такомиллаштирилган тизимини тасдиқлаш тўғрисида» 2005 йил 21 декабрдаги 276-сон қарорига 1-илова (Ўзбекистон Республикаси ҚТ, 2005 й., 12-сон, 64-модда) 2-иловага мувофиқ таҳрирда баён қилинсин.
- 3. Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматининг 3-иловага мувофиқ айрим қарорлари ўз кучини йўқотган деб ҳисоблансин.
- 4. Ушбу қарор 2009 йил 1 августдан бошлаб кучга киради.
- 5. Мазкур қарорнинг бажарилишини назорат қилиш Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг биринчи ўринбосари Р.С. Азимов зиммасига юклансин.

МЕҲНАТГА ҲАҚ ТЎЛАШНИНГ ЯҒОНА ТАРИФ СЕТКАСИ

Меҳнатга ҳақ тўлаш разрядлари	Тариф коэффициентлари
1	2,476
2	2,725
3	2,998
4	3,297
5	3,612
6	3,941
7	4,284
8	4,640
9	4,997
10	5,362
11	5,733
12	6,115
13	6,503
14	6,893
15	7,292
16	7,697
17	8,106
18	8,522
19	8,943
20	9,371
21	9,804
22	10,240

- **МЕҲНАТГА ҲАҚ ТЎЛАШНИНГ**
 - **ТАРИФЛИ ТИЗИМИ**

Тарифли тизимнинг элементлари

- Тарифли тизим - меҳнат шароитлари ва унинг оғирлиги, ишларни бажаришнинг табиий иқлим шароитлари, меҳнатнинг жадаллиги ва хусусияти инобатга олинган ҳолда, меҳнатга ҳақ тўлашни табақалаштиришни таъминлашда фойдаланиладиган меъёрлар мажмуидир.

Қуйидагилар меҳнатга ҳақ тўлашнинг тарифли тизимини ташкил этувчи асосий элементлар ҳисобланади:

- тариф ставкалари ва сеткалари,
- тариф коэффициентлари,
- ишчиларнинг иш ва касб малакавий-тариф маълумотномалари, хизматчилар лавозимларининг малакавий маълумотномалари,
- одатий бўлмаган меҳнат шароитларда ишлаганликлари учун устама ва бошқа қўшимча ҳақлар.

Тариф ставкалари ва сеткалари

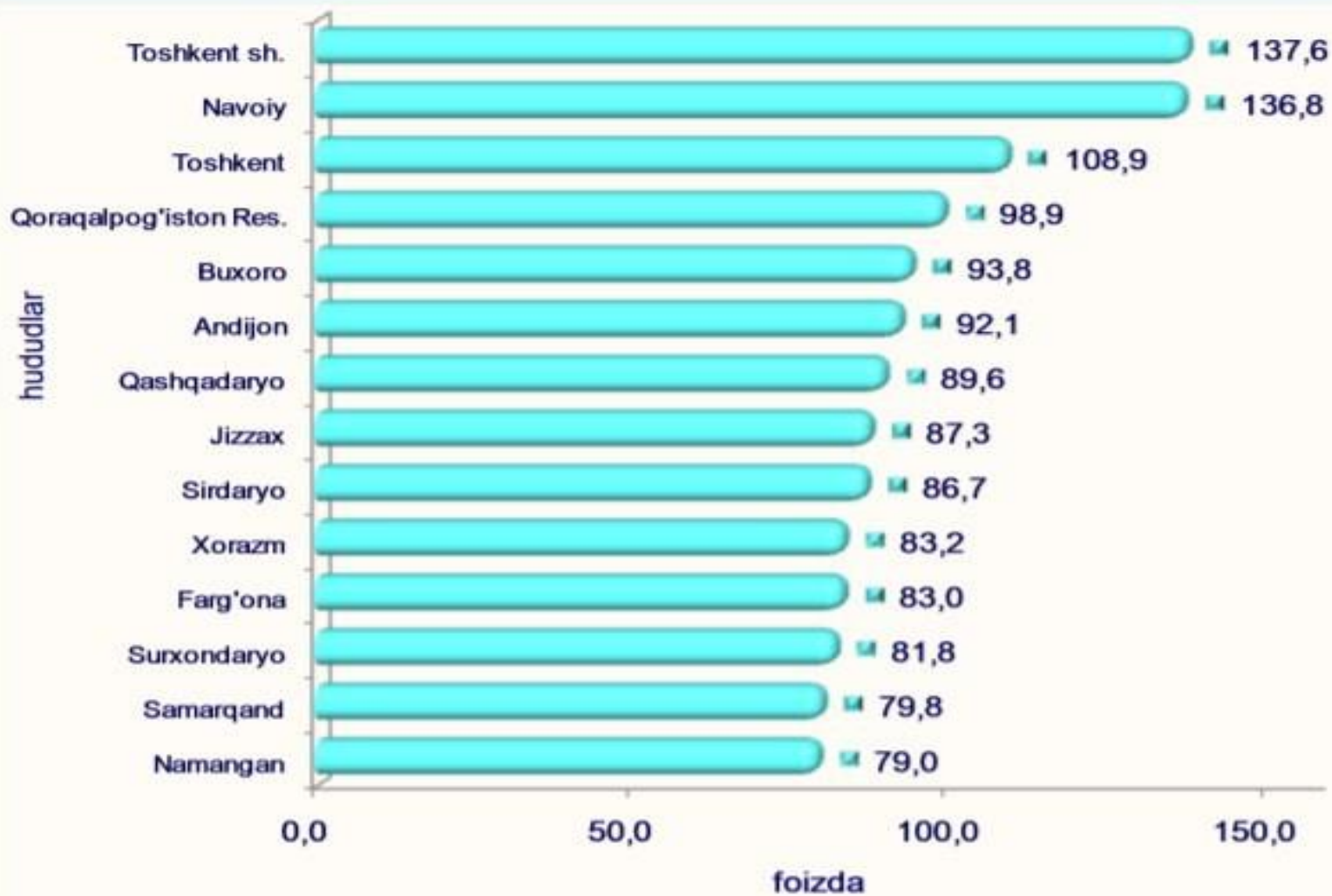
Тариф ставкаси - бу бир бирлик иш вақти учун тўланадиган, пул шаклида ифодаланган меҳнатга ҳақ миқдори. :Ишчиларга меҳнат ҳақи тўлашда қўлланиладиган тариф ставкаси - бу бир бирлик вақт (соат, кун, ой) давомида бажарилган маълум мураккабликдаги меҳнат учун мукофот миқдоридир. Бажарилаётган ишнинг мураккаблик кўрсаткичи бўлиб разрядлар ҳисобланади ва улар асосида у ёки бу иш турига тариф белгиланади. Шу вақтнинг ўзида разряд ишчининг малакаси кўрсаткичи вазифасини ҳам ўтайди. Меҳнатга ҳақ тўлаш ҳар доим бажарилган иш разрядига асосан амалга оширилганлиги учун, ишчи томонидан бажарилаётган иш разряди ошиши билан унинг меҳнат ҳақи миқдори ҳам ортиб боради.

ЎзР Президентининг 2011 йил 30 декабрдаги ПҚ-1675-сон Қарорига асосан тариф сеткасидаги 0-разряд бекор қилиниб, 2012 йил 1 январдан бошлаб бир ойга ҳисобланадиган иш ҳақи Ягона тариф сеткасининг 1-разрядидан кам бўлмаган миқдорда белгиланиши лозим. 1-разряд учун тариф коэффиценти - 2,476 ни ташкил қилади. Бу тариф ставкаси ишчидан ҳеч қандай малака талаб этмайдиган, энг оддий турдаги меҳнатга ҳақ тўлаш учун қўлланилади.

O'zbekiston Respublikasi bo'yicha o'rtacha oylik nominal hisoblangan ish haqi
 (yanvar-mart; qishloq xo'jaligi va kichik tadbirkorlik
 sub'ektlaridan tashqari, ming so'm)

	2017 yil	2018 yil	O'sish sur'ati, %
O'zbekiston Respublikasi	1288,9	1548,3	120,1
Qoraqalpog'iston Respublikasi	1236,6	1531,6	123,9
<i>viloyatlar:</i>			
Andijon	1165,0	1426,1	122,4
Buxoro	1280,8	1452,4	113,4
Jizzax	1153,9	1351,9	117,2
Qashqadaryo	1203,4	1387,2	115,3
Navoiy	1786,7	2118,8	118,6
Namangan	1031,7	1223,9	118,6
Samarqand	1070,8	1234,8	115,3
Surxandaryo	1059,8	1266,7	119,5
Sirdaryo	1121,8	1342,6	119,7
Toshkent	1361,3	1686,7	123,9
Farg'ona	1105,2	1285,7	116,3
Xorazm	1077,3	1288,1	119,6
Toshkent sh.	1693,1	2129,9	125,8

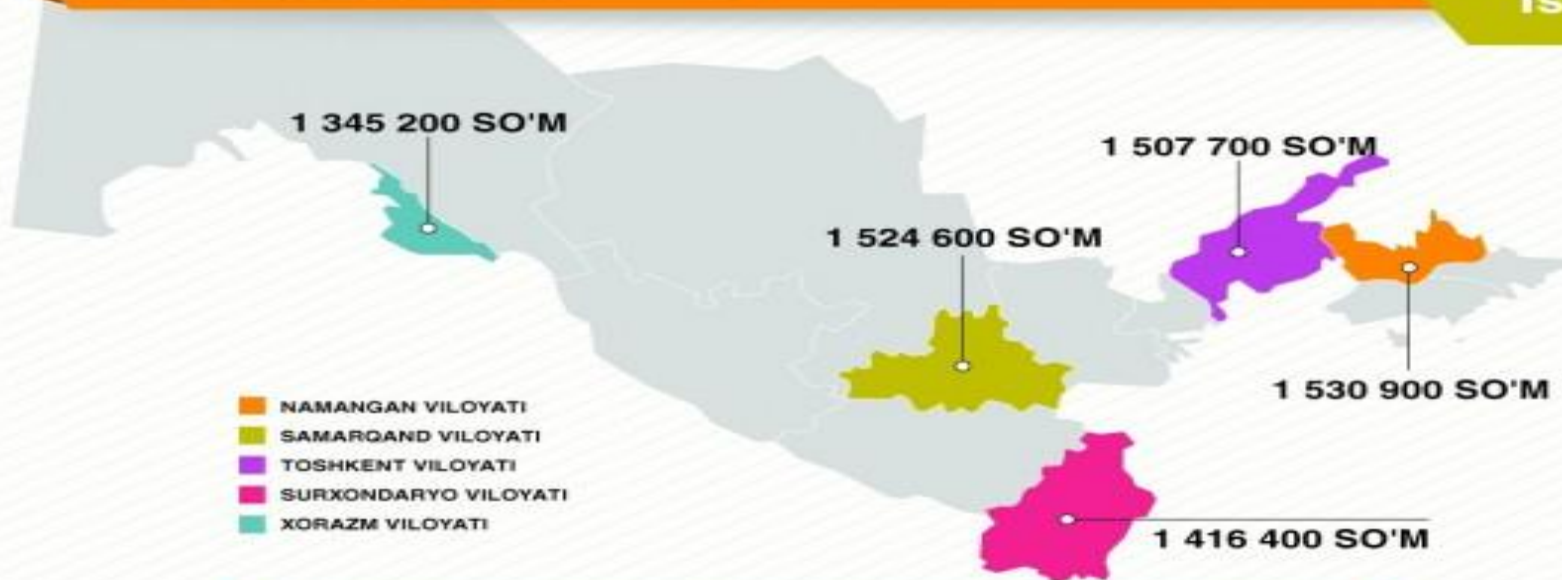
Hududlar bo'yicha o'rtacha oylik nominal hisoblangan ish haqi (2018 yil yanvar-mart, respublikadagi o'rtacha oylik ish haqiga nisbatan, % da)

O'rtacha oylik nominal hisoblangan ish haqi miqdori va o'sish sur'ati (2018 yil yanvar-mart, qishloq xo'jaligi va kichik tadbirkorlik sub'ektlaridan tashqari)

O'ZBEKISTONDA ENG YUQORI ISH HAQIGA EGA TOP 5 SOHA

- NAMANGAN VILOYATI
- SAMARQAND VILOYATI
- TOSHKENT VILOYATI
- SURXONDARYO VILOYATI
- XORAZM VILOYATI

Eng yuqori ish haqi to'lanadigan sohaslar

• Фойдаланиладиган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси. Т., Ўзбекистон, 2017.
2. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Тошкент, Ўзбекистон, 2017. – 104 б
3. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Тошкент, Ўзбекистон, 2017. - 48 б.
4. А.С.Султонов, С.Хўжаев, Д.Минин. «Суғориладиган ерлар сув хўжалиги экономикаси». Тошкент «Меҳнат», 1989.
5. А.Абдуғаниев, А.А.Абдуғаниев. «Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти». Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, Тошкент. 2004.
6. Ф.К.Каюмов. Эффективность АПК в условиях перехода к рынку. Москва, ИПО. «Полигрон», 1992.
7. А.С.Султонов, З.Я.Худойбергенов, С.А.Қўчқорова «Сув хўжалиги иқтисодиёти». Тошкент 2007.